

М. В. Вацьо, заслужений працівник культури
України, доцент, ВДПУ імені Михайла
Коцюбинського,
м. Вінниця

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ І МИСТЕЦТВА

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ И ИСКУССТВА

FEATURES OF THE PROFESSIONAL MASTERS OF THE TEACHER OF THE INITIAL CLASSES AND ART

Анотація: У статті розглядаються складові елементи формування педагогічної майстерності вчителя мистецтва початкової школи; висвітлюються основні педагогічні якості якими повинен володіти вчитель; презентовані вміння і навички які необхідні вчителю мистецької підготовки; зазначено специфічні методи з музичної підготовки, що важливі для роботи мистецького напрямку з учнями початкової школи.

Ключові слова: професійна майстерність; вчитель мистецтва; комунікативна поведінка; естетична виразність; музичне мистецтво; вокальне виховання; голосовий апарат; диригентські навички.

Keywords: professional skills; art teacher; communicative behavior; aesthetic expressiveness; musical art; vocal education; vocal apparatus; conductor skills.

Постановка проблеми. Процес підготовки майбутнього вчителя за своєю сутністю є процесом формування педагогічної майстерності. Ефективність цього процесу значною мірою визначається якістю педагогічного впливу та наявністю творчого підходу вчителя. Тільки майстер, митець може бути справжнім учителем. Проблема підготовки майбутніх вчителів мистецької підготовки в початковій школі значною мірою залежить від якості уроків мистецтва, їх майстерного викладання, де закладено ряд музично-педагогічних аспектів:

- саме на уроках мистецької підготовки закладається надзвичайно глибокий виховний потенціал;
- уроки мистецької підготовки впливають на розумовий розвиток школярів, їхній музичний слух, пам'ять, уяву, являються засобом патріотичного, морального та естетичного виховання;
- навчаючи молодших школярів мистецтву вчитель має змогу найповніше розкрити свій творчий потенціал та вдосконалювати свою професійну майстерність.

Аналіз останніх наукових публікацій.

Питання педагогічної майстерності розглядають сьогодні Ш.Амонашвілі, І.Зязюн, С.Логачевська, Л.Лузіна, Р.Скульський, Г.Сагач, О.Савченко.

Загально-педагогічні засади проблеми формування педагогічної майстерності вчителя вивчали О.Абдулліна, Є.Барбіна, М.Євтух, Н.Кузьміна, М.Кухарєв, О.Кучерявий, В.Сластьонін, О.Рудик, Н.Тарасевич, Г.Шевченко, О.Щербаков та інші.

Метою статті є окреслення елементів педагогічної майстерності вчителя, його вплив на формування особистості учня.

У сучасному суспільстві виникає потреба у вихованні освіченої людини, здатної в інформаційному потоці вирізнити особистісно значимі знання та використати їх у конкретній ситуації. Її реалізація покладається на школу, вчителя. Адже школа є фактично першим і найвагомим суспільним інститутом, який безпосередньо приймає активну участь у становленні кожної особистості.

Незаперечним фактом сучасної педагогічної науки є те, що у становленні моральності, духовності, внутрішньої культури і гармонії зростаючого покоління важлива роль належить мистецтву. Не можна не погодитись із висловлюванням В. О. Сухомлинського про закономірність, яка пронизує увесь виховний процес: через прекрасне – до людяного. Безумовно, предмети естетичного циклу мають спрямовуватись не тільки на засвоєння учнями певних знань, умінь і навичок, а й передусім повинні викликати у них позитивні емоції від спілкування зі світом мистецтва, збагачувати внутрішній світ дітей, закладаючи тим самим підвалини людяності й духовності.

Саме музичне мистецтво, яке посідає провідне місце серед усіх психоемоційних чинників впливу на людину, найбільш природно і тонко торкається найрізноманітніших струн чутливої дитячої душі, перетворюючи урок мистецтва на справжню лабораторію педагогічної творчості.

А найбільш відповідальна частина цього процесу покладається на початкову школу, і в першу чергу на вчителя початкових класів з високим рівнем мистецької підготовки. Саме від того, наскільки він зуміє збагатити духовний світ своїх вихованців, залежить майбутнє нашої держави. Тому вимоги до професійної майстерності такого вчителя надзвичайно високі. Більшість з них зумовлені врахуванням особливостей роботи з молодшими школярами.

Діти шести-семирічного віку мріють про школу і мрія ця для них завжди емоційна, приємна, приваблива. Перетворення цієї мрії у щасливу реальність, а навчання – в радісне для дитини заняття є основним завданням вчителя початкових класів.

Навчання в школі – важлива подія у житті учня. Діти по-різному переживають її залежно від психологічної готовності. Майже всі діти приходять до школи з прагненням вчитися, вони ставляться до навчання, як до серйозної, суспільно важливої діяльності. Перехід дітей на положення школярів зобов'язує їх вчасно вставати, приходити в школу, дотримуватися правил шкільного життя незалежно від того хочеться чи не хочеться це робити, виконувати обов'язкові завдання, переборювати труднощі в роботі тощо. В перші дні навчання у школі майже кожна дитина намагається сумлінно ставитися до своїх обов'язків. Проте, через деякий час ставлення окремих дітей

до школи змінюється. У недосвідчених вчителів значна частина учнів класу через 3-4 місяці починає виявляти байдужість до школи, небажання відвідувати її. Основною причиною цих негативних явищ є недосконалість організації навчально-виховного процесу, яка виявляється в недостатній активізації учбової діяльності учнів, зокрема її мислення, у надмірному захопленні вправами, спрямованими на формування різних навичок. У 1-2 класах діти виконують такі вправи з інтересом, у 3 класі вони починають уже нудитися ними. Для зміцнення позитивного ставлення учнів до школи педагогу важливо зважати на індивідуальні відмінності учнів, пам'ятати, що серед них є впевнені і невпевнені у своїх силах, що є діти, які намагаються проявити активність, демонструючи цим ставлення до школи і вчителя, але є і такі, які прагнуть бути непоміченими у класі.

Важливе значення у навчальній роботі відіграє ставлення учнів до вчителя. У мріях дошкільнят про школу найважливіше місце посідає вчитель. Протягом усього дитячого віку спостерігається так звана орієнтація дитини на дорослого. Враховуючи вікові особливості дітей молодшого шкільного віку (вразливість, емоційність, легка навіюваність) учитель здійснює педагогічний вплив не тільки своїми інтелектуальними і педагогічними здібностями, але і особистими якостями. У своїх дослідженнях науковці стверджують, що для дітей молодшого шкільного віку вчитель – це людина, яка втілює в собі світ дорослих. До будь-яких виявів особистості вчителя діти ставляться як до зразка. Першокласники не виявляють критичного ставлення до вчителя, вони виконують всі його вимоги, люблять і поважають, оцінка вчителя є для них надзвичайно ваговою. Але вже з кожним наступним роком учні більш критично оцінюють своє ставлення до вчителя, а відповідно і до навчання в школі. Воно визначається рівнем професійної майстерності вчителя. Якими ж професійними якостями і вміннями має володіти вчитель початкових класів, щоб завжди залишатися ідеалом, предметом наслідування у молодших школярів?

Однією з важливих умов успішного початку навчання є психологічна готовність учителя до роботи з першокласниками. Адже допомогти дітям перебороти свій страх, труднощі, пов'язані із шкільною адаптацією, може вчитель, який уміє створити необхідні умови для швидкого і безболісного входження дитини у шкільне життя. Реалізація цих умов є одним з проявів майстерності педагога. Соціально-психологічна культура вчителя дає змогу створювати адекватні уявлення педагогічних ситуацій на основі рефлексивно-цільового аналізу міжособових відносин, спільної діяльності школи, а також соціально-психологічні уявлення про учнів.

Якісний показник навчання молодших школярів значною мірою залежить від дій учителя, від самих методів навчання. Навчальний процес учнів проходить по-різному, в залежності від ефективних методів керівництва. За даними М. Д. Левітова, під час такої діяльності в роботі вчителя появляються такі недоліки, як багатослів'я, несистематичність і надмірна стислість викладу, зловживання розважальними засобами, тощо [1, 65].

Важливою складовою педагогічної майстерності вчителя є мовлення. Це інструмент, з допомогою якого можна розв'язати різні педагогічні завдання, зробити складну тему уроку цікавою, а процес її вивчення – привабливим; створити щирю атмосферу спілкування у класі, встановити контакт з учнями. Мовлення вчителя є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоствердження його особистості. Мовлення вчителя початкових класів є зразком наслідування, основою, на якій буде формуватися культура мови молодших школярів. Тому у педагогіці ставиться ряд вимог до мовлення вчителя початкових класів.

Аналізуючи мовлення педагога часто використовують вираз «комунікативна поведінка» [2, 416]. В сучасній науковій літературі під комунікативною поведінкою розуміють не просто процес говоріння, повідомлення чогось, а таку організацію мовлення, й відповідно до нього невербальної поведінку вчителя, яка впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування. Комунікативна поведінка вчителя оцінюється відповідно до того, що і як він говорить, які в нього жести, рухи, вираз обличчя. Слід знати, що в пам'яті молодших школярів після зустрічі з учителем найкраще залишається та пізнавальна інформація, виклад якої здійснювався у піднесеній атмосфері, задіював емоційну сферу учнів; відповідно до якої у дітей сформувалися певні уявлення, образи. Це пов'язано з віковими особливостями слухання молодших школярів, з характерним для них наочно-образним типом мислення.

Виділяють основні функції мовлення учителя:

- а) комунікативну – встановлення і регуляція взаємовідносин між учителем і учнями, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку учнів;
- б) психологічну – створення умов для забезпечення психологічної свободи учня, прояву індивідуальної своєрідності його особистості;
- в) пізнавальну – забезпечення повноцінного слухання навчальної інформації учнями, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань;
- г) організаційну – забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів.

Таким чином, мовлення є важливим інструментом педагога, який дає великі навчально-виховні можливості при умілому використанні. Мовлення вчителя має бути логічним, доступним, чітким, переконливим, емоційним, побудоване з врахуванням вікових особливостей учнів.

Не менш вагомими у професійній майстерності вчителя мистецтва початкової школи є елементи зовнішньої техніки. Беручи до уваги особливості слухання молодшими школярами навколишньої дійсності, зумовлені їх віком, ми можемо говорити про значення культури зовнішнього вигляду вчителя, її вплив на дітей. Зовнішній вигляд має бути естетично виразним. Головна вимога до одягу вчителя – скромність та елегантність. І зачіска, і одяг, і прикраси завжди повинні бути підпорядковані розв'язанню педагогічного завдання – ефективній взаємодії задля формування особистості вихованця.

Естетична виразність виявляється і в привітності та доброзичливості обличчя, у зібраності, стриманості рухів, у скупому, виправданому жесті, у поставі і ході. Неприпустимі для педагога кривляння, метушливість, штучність жестів, в'ялість. Навіть у тому, як зайти до класу, подивитися, привітатися, як відсунути стільця, виявляється сила впливу на дитину. У рухах, жестах, погляді діти повинні відчувати стриману силу, цілковиту впевненість у собі і доброзичливе ставлення.

На теренах педагогічної освіти України працює чимало вчителів мистецтва початкової школи. До такої спеціалізації вчителів ставляться ще більш високі вимоги щодо їхньої професійної майстерності. Це пов'язано з тим, що урок музичної дисципліни порівняно з іншими предметами є особливим – це урок мистецтва.

У арсеналі кожного вчителя початкових класів і мистецтв є один з найефективніших засобів, який забезпечує загальний розвиток і всебічне виховання дітей – це музичне мистецтво. Його використання дає багато переваг у навчально-виховному процесі, але водночас ставить ще більше вимог до професійності самого вчителя. Зокрема, щоб проводити уроки мистецтва вчитель повинен досконало володіти грою на музичному інструменті (а ще краще на декількох), мати добре розвинений музичний слух, бути теоретично освіченим у галузі не лише музичного мистецтва, а й усіх інших, оскільки всі види мистецтв тісно переплітаються і часто використовуються на уроках у комплексі. Діяльність вчителя на уроці мистецької підготовки неможлива і без достатньої вокальної та диригентсько-хорової підготовки, фізіологічних та музичних особливостей дитячого голосу, вміння керувати дитячим хоровим колективом.

Таким чином, у вчителя початкових класів і мистецтва має бути відповідна підготовка, глибокі музичні знання, уміння і навички.

Вчителю з мистецької підготовки в початкових класах необхідно вміти виразно виконувати музичні твори і дохідливо розповідати школярам про чарівний світ музики, видатних композиторів, тощо [5, 110]. Від того, з яким рівнем підготовки вчитель прийде в школу, залежить ставлення учнів до музики протягом всього їхнього життя. Відомо, що сильні враження, викликані музикою в дитинстві були початком творчої біографії більшості відомих музикантів. Музичний матеріал справляє великий виховний вплив на маленького слухача і сила цієї дії залежить від ідейності, художності, доступності та якості виконання музичних творів.

Саме майстерне володіння музичним інструментом і власним голосом є ознакою професійного ставлення вчителя до своїх обов'язків. Загальновідомо, що виконавська техніка музиканта формується і удосконалюється протягом тривалого часу, але швидко втрачається при відсутності практики. Тому вчитель музичного мистецтва, який прагне стати майстром, має систематично працювати над вдосконаленням техніки виконання, практично демонструючи свою майстерність учням. Майстерність виконавця залежить і від кількості зіграних творів, оскільки в різних творах – різний образний зміст, різна техніка,

звуквидобування. З досвідом кожен виконавець знаходить «свій» репертуар, який йому найбільш близький. Але до шкільної програми з музичного мистецтва включено твори різних епох і стилів, і вчитель, незалежно від особистих уподобань, має на високому професійному рівні представити учням кожен з них. Тому одним з шляхів формування майстерності вчителя музичного мистецтва є систематичне розширення, урізноманітнення, ускладнення репертуару музичних творів. Позитивно впливають на формування професійних якостей і участь у ансамблі, виступи перед аудиторією, акомпаніаторська практика.

Цілком справедливо своєрідним музичним інструментом називають і людський голос. Часто саме він є основним у роботі вчителя мистецтва і жоден урок не можливо уявити без такого виду музичної діяльності як хоровий спів. Тому належна вокальна підготовка, вміння володіти своїм співацьким голосом є наступною ознакою професійної майстерності вчителя початкових класів і мистецтва.

Навчання співу – це складне мистецтво. Навчитися співати за книгою неможливо. Головна роль тут належить викладачу, який повинен мати необхідні музичні знання та здібності, а також чималий практичний досвід. Адже вчителю мистецької підготовки самому необхідно володіти всіма вокальними прийомами, щоб вокально-грамотно і професійно співати і навчити цьому мистецтву інших.

Інтерес до співацького мистецтва здавна великий. Але, не зважаючи на наявність хороших професійних голосів і, здавалось б усіх необхідних умов для їх розвитку, нажаль загальний рівень співацького мистецтва не завжди знаходиться на належному рівні. Живе виконання музичних творів часто підміняють різними комп'ютерними програмами.

Вокальна педагогіка, розв'язуючи завдання естетичного виховання майбутнього вчителя, є багатоплановою дисципліною, яка діє і розвивається одночасно за кількома напрямками:

- розвиток голосового апарату;
- музична освіта;
- виховання художнього вокального смаку,
- виконавська майстерність.

Ці складові нерозривно пов'язані між собою і є різними сторонами єдиного цілого – вокальної культури співака. Серед – усіх завдань вокальної педагогіки розвиток голосу є вихідним, базовим завданням.

У більшості учнів є природні співацькі голоси, але, як правило, всі голоси потребують розвитку і вдосконалення [3, 88]. Створення «голосового інструменту» – це розвиток голосового апарату з допомогою правильно підібраних вокальних вправ та систематичних занять. Співацька практика відрізняється від практики інструментальної насамперед тим, що інструмент має готову настройку, а співак повинен відтворювати потрібні звуки голосом, налаштовуючи свій музичний слух.

Крім загальних педагогічних якостей, які необхідні усім педагогам, вчитель мистецької підготовки повинен володіти такими знаннями і вміннями:

- володіти знаннями з розвитку голосового апарату учня, враховуючи його індивідуальність, створити правильний співочий режим і підібрати відповідні вокальні вправи;

- вміти створювати тісний контакт з учнями і підтримувати його тривалий час на основі повної довіри;

- мати загальні знання з фоніатрії і фонопедії, щоб своєчасно фіксувати відхилення від норми і звертатися за консультацією до фахових лікарів;

- володіти вокальними навичками, що дозволить визначати під час співу правильність звукоутворення і звукоподачі. При відсутності вокального слуху займатися вокальною педагогікою неможливо;

- знати і розуміти основи психології та психіки учнів.

Основні принципи роботи, що впливають на розвиток співацького голосу:

- 1) розуміння значення нейрофізіологічного фактору;
- 2) одночасність розвитку всіх вокальних навичок співака;
- 3) поступовість розвитку голосу;
- 4) індивідуальний підхід [4, 81].

Направлення дитячого здорового голосу регулюється деякою мірою рефлекторно, тому потрібно дуже обережно втручатися в природній процес співу. Часто поради як правильно брати дихання, правильна вокальна подача звуку не можуть бути виконані з причини невідповідності завдання психофізіологічним можливостям.

Спів – складний комплекс взаємозв'язаних функцій голосового апарату і психіки. Тому бажано співацькі навички розвивати по можливості одночасно, звичайно, в межах психічних і фізичних можливостей учнів.

Одночасно з розвитком голосових даних розвивається і загальна музикальність, а саме – музичний слух, пам'ять, розвиваються ритмічні почуття.

Вчитель початкових класів вже за специфікою своєї спеціальності не може бути людиною нетворчою. Саме молодший шкільний вік – найбагатіший період розвитку дитини для формування моральної, естетичної, патріотичної культури школяра. І справжня майстерність полягає в тому, щоб якомога продуктивніше використати всі задатки музичного розвитку дитини, і до закінчення початкової школи по можливості сформувати учня як всебічно, гармонійно розвинену особистість. Яким чином добитися цього, які методи та підходи використовувати, який добір засобів виховного впливу використати – це залежить від майстерності вчителя, є простором для його творчості. Але обов'язковою вимогою до такого педагога є систематична робота над удосконаленням своєї музичної підготовки та педагогічної майстерності.

Література

1. Бондар Л. С. Педагогічна майстерність учителя у спадщині В. О. Сухомлинського / Європейська педагогіка і В. Сухомлинський як сучасний педагог-гуманіст. – К., 1993. – С. 64-67.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Волинська. – К.: Просвіта, 2001. – С. 416.
3. Огороднов Д. Е. Музыкально-певческое воспитание детей в общеобразовательной школе. – М., 1988. – С. 88.
4. Педагогічна майстерність: Підручник / за ред. Зазюна І. А.. – К.: Вища школа, 1997. – С. 81.
5. Ростовський О. Я. Методика викладання музики в початковій школі. – Тернопіль, 2001. – С. 110.